
Prikazi i osvrti

VJERA I RAZUM

Fides et ratio. Lettera enciclica del Sommo Pontefice Giovanni Paolo II, ai vescovi della Chiesa Cattolica, circa i rapporti tra fede e ragione. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1998., str. 143.

Kada bi netko, nedjeljom u podne, šecući splitskom rivom, objesio na se plakat s natpisom "tražim novac", ili "stan", ili "zdravlje", malo tko bi mu zamjerio. Ako bi tražio čovjeka, to bi se dalo podnijeti, ali ako bi tražio Boga, to bi već bilo previše. Ipak, Ivan Pavao II. polazi od pretpostavke da svaki čovjek, pa i ne bio toga potpuno svjestan, traži smisao života, traži istinu, traži u konačnici Boga! Polazeći od ove pretpostavke, a oslanjajući se na evanđeosku istinu: "Što vrijedi čovjeku da čitav svijet zadobije a sebe izgubi?" i da "istina oslobađa", današnji papa upućuje se u razglabanje odnosa vjere i razuma, teologije i filozofije, odnosno u razglabanje problema traženja i pronalaska smisla života. Stoga će možda oni koji u najnovijoj enciklici očekuju stručnu raspravu o samom razumu ostati iznenađeni načinom na koji Papa ulazi u bit problema. Naime, bitan je čovjek i ljudski život, bitno je ostvarenje života, a sve ostalo bi trebalo služiti životu!

Enciklika "Fides et ratio" sastavljena je od uvoda, sedam poglavlja i zaključka, koje želimo ovdje ukratko izložiti. Uvodni dio je postavljanje problema. Papa polazi od činjenice da svaki čovjek, kad dođe do uporabe razuma, počinje postavljati pitanja: Tko sam? Odakle sam? Kud ću? Odakle zlo? Ima li ovaj život smisla? Crkva je poslana naviještati odgovor vjere na ova pitanja. Poteškoća je, kaže Papa, što čovjek nije po naravi vjernik, nego filozof! Izraz čovjekove upitanosti i težnje za istinom su divljenje i razmišljanje, pa i izgradnja

misaonih - filozofskih sustava. Težnja za istinom, i njom isprovocirano razmišljanje zapravo su implicitna filozofija!

Ipak, problem nije baš jednostavan, jer kako odgovoriti na pitanje o dohvatljivosti istine? Može li čovjek dokučiti bit? Danas se znanje namnožilo, ali je rascjepkano. Stoga se rađa osjećaj kako mogu biti u pravu čak i oni koji zastupaju negaciju jedincatosti istine, odnosno koji zastupaju tezu o jednakovrijednosti mnogih istina. Papa pak polazi od postavke da istina može biti samo jedna, te da se u toj istini krije odgovor na pitanje smisla i put k samom Bogu!

1. "Objava Božje mudrosti" naslov je prvog poglavlja. Crkva svoj navještaj istine i smisla temelji na nadnaravnoj objavi, koja upu ćuje na susret s Bogom u Isusu Kristu. Objava je Božji zahvat u povijesti, u vremenu (a vrijeme u kršćanstvu ima temeljno značenje), i to osobno (Isus Krist je osobna samoobjava Božja!). Dakle, u povijesti, u susretu s Bogom u Isusu Kristu, osvjetljuje se otajstvo čovjeka. Nadnaravna objava, međutim, može se prihvatiti samo vjerom!

A razum? Što ćemo s njim? Ostaje li on onda posve po strani? Ako je vjera osobni pristanak uz Boga, i to upravo ljudski, što znači razumni pristanak, onda je ona moguća samo u slobodi! Sloboda pak uključuje spoznaju i volju. Tako, razmišlja Papa, vjera "per definitio-nem" potvrđuje, a ne koči razum! Odnosno, objava navodi na razmišljanje, ona orijentira čovjeka u traženju smisla. "Istina koju donosi objava, nije zreli plod ili vrhunac razmišljanja. Ona se predstavlja darovanom i zahtijeva da je se prihvati kao izraz ljubavi. To je predokus one konačne istine - u povijesti... Svrha osobnog postojanja, dakle, objekt je kako filozofskog tako i teološkog studija" (br. 15).

2. "Credo ut intelligam" prastara je kršćanska sintagma. Ona zapravo, s kršćanske strane, odgovara na pitanje komu dati prednost, objavi ili razumu? Da bismo na ovo pitanje ispravno odgovorili treba razlikovati, misli Papa, znanje i mudrost! Spoznavanje je put koji se ne dovršava, a rastaviti vjeru i razum "zna čilo bi onemogućiti čovjeku da pravo upozna sebe, svijet i Boga" (br. 16). Prava je spoznaja moguća tek u mudrosti prave poniznosti, odnosno u priznavanju Božjeg gospodstva. Tko se od ovoga udalji, taj je "lud", odnosno nije shvatio bit, i njegovo razmišljanje ne može biti cjelovito i istinsko jer je isključio Boga!

Razum ne valja precjenjivati! Njim se može doći do stanovite spoznaje Božje opstojnosti (usp. Izr 4,5; Rim 1,20), ali je čovjekova sposobnost da upozna istinu (i tako stekne mudrost života) oslabljena i narušena iskonskim grijehom! Gordijski čvor svakoj filozofiji je "Božja ludost", odnosno "ludost križa", odnosno paradoksalnost Božje ljubavi prema čovjeku. Svi ćemo se složiti da je križ Kristov

kritika društva, religije i filozofije, ali može li se u njemu tražiti i naći istina? Papa je svjestan ovog pitanja pa kaže: "Odnos vjere i filozofije nalazi u propovijedanju Krista rassetoga i uskrsnuloga hrid na koju se može nasukati, ali i preko koje može izaći u beskrajni ocean istine" (br.23).

3. "Intelligo ut credam". Svaki čovjek traži "kuku o koju bi objesio svoj ateizam" (V. Kuzmanović), odnosno traži razumnu podršku kako bi se uputio na put vjere. Uz samu filozofiju i književnost, glazba, slikarstvo i svaka vrsta umjetnosti pokazuju kako ljudsko srce čezne za istinom, i još više, kako čovjek traži istinu u odnosu prema dobru, prema onom "što mu valja činiti"! A najsigurnija istina do koje svaki čovjek neminovno dolazi jest istina smrti! Stoga bi se pravi odgovor na sva pitanja trebao nalaziti u odgovoru na pitanje smrti! Ako je to pitanje univerzalno, takav bi trebao biti i odgovor! Opet smo tako došli do pitanja smisla, do traženja definitivnog temelja egzistencije.

U trećem poglavlju Papa donosi i neke značajne zaključke. Prvi je da čovjek traži istinu ne samo o svijetu izvan sebe nego ponajprije o sebi u svijetu. To traženje se odvija na područjima znanosti, filozofije i religije. Drugi zaključak je da čovjek živi vjerujući, što je uvjet života u odnosu! Mi vjerujemo znanstvenim podacima, informacijama do kojih sami ne možemo doći i iskustvu drugih. Treći zaključak je da u biti tražimo istinu osobe, a ne puku "istinu stvari". Traženje istine je, dakle, traženje drugoga u kojeg se mogu pouzdati! Stoga je slobodno reći kako su najveći svjedoci istine mučenici, koji su za istinu položili život. Zanimljiv je i sukladan već iznesenome, konačni Papin zaključak: Razumu treba pomoć, a ona mu najprije dolazi u obliku osobnog prijateljstva i povjerenja.

"Čovjek, dakle, po naravi traži istinu. To traženje nije usmjereno samo djelomičnim istinama, činjeničnim ili znanstvenim, niti tek dobru glede pojedinih odluka. On traži konačnu istinu koja će mu dati smisao života pa tako to traženje ne može postići svrhu doli u Apsolutnom. Zahvaljujući sposobnostima svog razuma čovjek je sposoban susresti i prepoznati takvu istinu. Ukoliko je životna i egzistencijalna za njegovo postojanje takva se istina ne doseže samo razumom nego i povjerenjem u druge osobe, koje mogu jamčiti autentičnost i sigurnost same istine. Sposobnost da se vlastiti život povjeri drugoj osobi, sigurno je, antropološki gledano, najizražajni i najznačajni ljudski čin" (br. 33).

4. U četvrtom poglavlju, naslovljenom "Odnos vjere i razuma", Papa ukratko prelazi povijesne etape susretanja, suodnosa i međusobnog utjecaja teologije i filozofije. Prvi susret teologije s klasičnom grčkom filozofskom misli nije bio lagan, ali mu je pomoglo prijašnje

“očišćenje religije koje su obavili grčki filozofi”, a s kršćanske strane prihvaćanje filozofije kao “pripreme za vjeru”. Posebnu etapu predstavlja prihvaćanje i upotreba platonizma u teologiji (Origen, Kapađočani, Augustin) uz značajno preoblikovanje nekih platonističkih ideja (duša, zlo, i sl.). To je omogućilo prvu veliku kršćansku teološku sintezu (Augustin), koja nije tek puka transpozicija vjere u filozofske kategorije, nego zrelo promišljanje vjere na filozofski način.

U skolastičkoj teologiji odnosom vjere i razuma, odnosno teologije i filozofije bavili su se brojni teolozi-filozofi. Papa ističe dvojicu: Anselma i Tomu Akvinskog. Prema Anzelmumu razum “traži ono što ljubi”, a “vjera traži da njezin objekt bude shvaćen razumom”. Razum pak prihvaća nužnim ono što vjera predlaže. Prednost vjere ne osporava autonomiju razuma. Toma pak u svoje razmišljanje uključuje ne samo helenističku filozofiju (aristotelizam) nego i židovsku, arapsku i kršćansku tradiciju. Tomina je teza jasna: Kao što milost pretpostavlja i usavršava narav, tako vjera pretpostavlja i usavršava razum. Vjera i razum su sunaravni, konaturalni! Razum pomaže shvaćanju i prihvaćanju objave jer osnažuje slobodu, a vjera privodi razum k mudrosti, to jest filozofsku istinu vodi k teološkoj, te konačno k Duhu Svetom, koji je sama osobna mudrost Božja!

Moderno doba proživljava dramu odijeljenosti vjere i razuma. Različitost vjere i razuma prerast će, posebice u prošlom stoljeću, u suprotstavljenost. Dok filozofski idealizam želi transformirati vjeru u dijalektiku, pozitivizam će učiniti katastrofalni pomak, postavljajući u središte zanimanja ne osobu nego znanje koje rađa moć. Razum postaje “oruđe moći”. Legitimno dijete pozitivizma je nihilizam, koji ne samo da negira mogućnost spoznaje istine nego u konačnici negira i samu istinu kao takvu. Rezultat je suvremena “kultura smrti” u kojoj na prvo mjesto dolazi korist, a ne osoba, okretnost i snalažljivost, a ne mudrost. Odjednom čovjek otkriva kako ga ugrožava djelo vlastitih ruku, a egzistencijalni strah učinak je modernog “razumijevanja života”.

Tako su, drži Ivan Pavao II., u posljednja dva stoljeća “vjera i razum osiromašeni i oslabljeni u međusobnom odnosu. Razum se, bez podrške objave, uputio sporednim putovima i u opasnosti je da iz vida izgubi svoj konačni cilj. Vjera, bez razuma, podcrtava osjećaj i iskustvo, izlažući se opasnosti da više ne bude univerzalna! Ludo je misliti da je vjera pred slabim razumom prodornija, naprotiv, vjera upada u veliku opasnost da bude svedena na mit i praznovjerje. S druge strane, ako razum nema potporu zrele vjere, ne može se okrenuti korijenitosti bitka” (br. 48). Papa dakle poziva na suradnju, susret i sudjelovanje vjere i razuma. Inače će se čovjek provesti loše, jer se ne zna što je za njega gore, nerazumna vjera ili nevjerni razum!

5. Peto poglavlje želi obrazložiti zašto se Crkva "upletala" u pitanja filozofije. Crkva nema niti želi imati svoju filozofiju, ali joj je dužnost upozoravati na ono što se ne slaže s objavom, odnosno na ludosti (=zablude razuma) i hereze (=zablude vjere). Upozorenja se odnose na temeljne objavljene istine o Bogu, o čovjeku, o slobodi, o moralnom djelovanju. Papa tvrdi: "Ni jedan povijesni oblik filozofije ne može pretendirati da obuhvaća svu istinu, da posve tumači čovjeka, svijet i čovjekov odnos s Bogom" (br. 51).

Učiteljstvo Crkve u povijesti je prihvaćalo neke filozofske pravce kao pogodne za pripomoć teološkom razmišljanju, ali i jasno odbacivalo zablude razuma. Ivan Pavao II. spominje neke dokumente u kojima se govori o odnosu razuma i vjere, odnosno u kojima se osuđuju neke zablude. Tako je, na primjer, u konstituciji o božanskoj objavi I. vatikanskog sabora "Dei Filius" osuđen ne samo fideizam nego i radikalni tradicionalizam, ne samo racionalizam nego i ontologizam! Vjera i razum imaju, naime, isti izvor, a to je Bog, te ne mogu u sebi biti suprotstavljeni! Papa Pio XII., primjerice predlaže kritičko vrednovanje nekih znanstvenih i filozofskih pravaca, poput evolucionizma, egzistencijalizma i historicizma. U najnovije vrijeme papa Pavao VI. upozorava na nekritička prihvaćanja nekih marksističkih metoda analize društva kojima se služi "teologija oslobođenja".

Ovo vrijeme je često nazivano "tehnicističkim" i "postmodernim", a hvali se dosegnućem neslučenih tehničkih ostvarenja i istodobno se predstavlja kao "kraj metafizike", odnosno konačnog nepovjerenja u razum. Tako danas imamo dvije tendencije: racionalizam u obličju scientizma, te fideizam u obličju biblicizma! Uz to se (ne samo na društvenoj razini) podcrtava demokratski princip, koji dovodi kod mnogih do shvaćanja da je "istina rezultat dogovora". Ovdje vjera, kaže Papa, postaje odvjeticom razuma!

Jedinu encikliku koja se do sada bavila problematikom odnosa filozofije prema teologiji napisao je papa Leon XIII., pod naslovom "Aeterni Patris". Ona je svojedobno pridonijela obnovi kršćanske filozofije, osobito "neotomizma" i poslije "kršćanskog personalizma", koji je značajno utjecao i na dokumente II. vatikanskog sabora, posebno pastoralne konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu, "Gaudium et spes". Ivan Pavao II. se nada da će ova enciklika biti poticaj ozbiljnim filozofskim promišljanjima stvarnosti, na početku trećega tisućljeća. Stoga i želi "predočiti neke točke koje smatra nužnima za harmonični i učinkoviti odnos teologije i filozofije" (br. 63).

6. Koji je međuodnos filozofije i teologije, odnosno razuma i vjere? O tom se govori u šestom poglavlju, koje je zajedno sa sedmim programatski dio ove enciklike. Teologija je, kaže papa, "znanstveno promišljanje vjere", a vlastite su joj zadaće "auditus fidei" i "intellectus

fidei". Zadaća je teologije, dakle, tumačenje strukture objave i načina posredovanja njezina sadržaja, u čemu joj pomažu tradicija i učiteljstvo Crkve. Teologija, nadalje, ima zadaću izlaganja istina vjere, u čemu joj je potrebna "filozofska podrška". Ivan Pavao II. to osvjetljava ne samo primjerima iz temeljnog bogoslovlja (koje se ex professo bavi odnosom vjere i razuma, filozofije i teologije) nego i iz dogmatike (odnos sadržaja vjere i njegovog izričaja!), te moralne teologije (problem univerzalnih temelja objektivnog morala).

Teolog mora voditi računa i o mnogim oblicima ljudskog znanja, o znanosti, kulturi i povijesti. Međutim, jasno je kako "ne razna ljudska mišljenja, nego samo istina može teologiji biti od pomoći" (br. 69). Odnos prema kulturi zahtijeva poseban pristup. Ivan Pavao II. drži da je svaka ljudska kultura "sposobna prihvatiti objavu", ali ona sama "ne može biti kriterij istine u odnosu prema objavi". Jedna od aktualnih poteškoća susreta kršćanstva i izvan europskih kultura sigurno je i u tome što se kršćanska teologija razvila u helenističkom ozračju, iz čega se i rodila europska kultura. Međutim, inkulturacija ne znači odricanje od temeljnih istina vjere, što su ipak teološki izraženi u pojmovima europske kulture, kao što su: osoba, Bog, spasenje, grijeh, stvorenje, Krist, spasenje i td.

Filozofija, u odnosu prema vjeri, ima pravo na autonomiju, ali ta neovisnost ne znači potpunu odijeljenost, to jest "kao da objave i nema"! Papa se zalaže za kršćansku filozofiju, to jest za filozofsko razmišljanje u životnoj zajednici s vjerom, te stoga predlaže da razum, a dosljedno tome i filozofija, u poniznosti prihvati kako neke teme ne može razriješiti bez pomoći objave. To su teme zla, patnje, Božje osobnosti, smisla života i druge, sve do samog prvog filozofskog pitanja: "Zašto jest to što jest"?

Teologija traži pomoć filozofije, pa je u tom smislu filozofija i nazvana "ancilla theologiae". Kao primjer skladnog razvitka i suradnje teološkoga i filozofskog pristupa istini i objavi Ivan Pavao II. navodi Tomu Akvinskog, a na kraju ovog poglavlja citira Augustina: "Samo vjerovati nije drugo doli misliti prihvaćajući... Tko god vjeruje, misli, vjerujući misli i misleći vjeruje... Vjera, ako nije promišljena, nije ništa... i ako se dokine pristanak, dokida se vjera, jer bez pristanka u stvari se ne vjeruje" (br. 79). Dakle, Papa želi potaknuti na traženje istine, koja je jedna, polazeći od objave i služeći se naravnim sposobnostima ljudskog razuma.

7. Što su sadašnje potrebe i zadaci? U kriznoj situaciji koju živimo treba poći od "temelnog uvjerenja 'filozofije' Svetog pisma da ljudski život i svijet imaju smisla i da su upravljani ostvarenju, i to u Isusu Kristu" (br. 80). Čovjek je slika Božja, svijet nije samodostatan, a zlo proizlazi iz krive upotrebe slobode!

Upravo proživljavamo tri krize: krizu smisla, krizu objektivne istine i krizu metafizike. Pitanja glase: Ima li smisla pitati se o smislu? Postoji li uopće mogućnost spoznaje objektivne istine? Je li čovjek "capax veritatis"? Donosi li Sveto pismo objektivnu istinu? Kakav je odnos iskustva, znanstvenih podataka i istine? Je li metafizika alternativa antropologiji? Je li moguć prijelaz od fenomenologije k ontologiji? Koji je prostor susreta s bitkom? Ova pitanja ne bi smjela ostati bez odgovora, a Ivan Pavao II. put k pravim odgovorima vidi u osobi kao "privilegiranom prostoru metafizičke refleksije".

Opasna skretanja suvremene misli uočljiva su na mnogim područjima. Papa vidi opasnost u eklekticizmu (izboru "privilegiranih" istina, uz koju ide i zloraba filozofskih termina izvan pripadajućih sustava), potom u historicizmu (ako negira trajnu vrijednost istine, jer što je istinito za jednu epohu, to navodno ne mora biti istinito i za neku drugu), u scijentizmu (jer, oslanjajući se samo na rezultate znanosti, bez metafizičkog temelja, dovodi do shvaćanja da je "dozvoljeno sve što je moguće"), u pragmatizmu (korist je ispred istine, odnosno "što će mi istina ako mi ne koristi", a korist je shvaćena egoistički), te konačno u nihilizmu (koji odbacuje svaki temelj objektivne istine). Sva ova skretanja dovode, zapravo, do negiranja čovjeka i njegova ljudskog identiteta. Tako se težnja za moći preobražava u očaj u nemoći! A da je ova analiza i te kako istinita, pokazuje nam povijesno iskustvo dvadesetog stoljeća. Odbacivanje istine o čovjeku i svijetu, posebice od njezinih objavljenih temelja, vodi k brutalnosti zla u ljudskoj povijesti.

Koje bi bile, konkretno, aktualne zadaće teologije? Papa drži da teološka znanost mora "obnoviti vlastitu metodologiju za razumijevanje objave", kako bi se mogla okrenuti "konačnoj istini u Isusu Kristu", koja nije izvor nesnošljivost nego dijaloga. Svrha teologije je "predočiti razumnost objave i sadržaj vjere", ali i skladu s "ludosti križa". Ne smijemo smetnuti s uma ni urgentne pojedinačne probleme, kao što su pitanja izričaja, povijesnosti spasenja, inkulturacije i trajne vrijednosti dogmatskih izričaja.

Na posljatku i u svakom slučaju, ističe Papa, "razumijevanje vjere traži filozofiju bitka", a "filozofija bitka u okviru tradicije kršćanske metafizike je dinamička filozofija koja promatra stvarnost u ontološkim, uzročnim i odnosnim strukturama" (br. 97). Ovakva je filozofija nužna, na primjer, za moralnu teologiju jer je "istina kriterij djelovanja" i jer je "istina sukladna dobru", ili pak za katehezu, koja posreduje ne samo neke ideje nego cjelovitost istine povezane sa životom. Ne smije se, dakle, previdjeti odnos života i istine, događaja i nauka, sadržaja i izričaja. Zapravo, drži Ivan Pavao II., teologija ne

može bez filozofije bitka, a filozofija koja se ne trudi ući u bit, promašila je, jer ne može postati mudrost.

Zaključak enciklike *Fides et ratio* zapravo je četverostruki poziv i poticaj. Na prvome mjestu Papa poziva sve ljude da se sjete kako su sposobni razumno razmišljati, kako su sposobni upoznati istinu i pronaći konačni smisao svojega postojanja.

Papa poziva sve teologe da pripaze na filozofske implikacije objave i da ne zaborave na praktični život, ističući kako je posebno važan "studij filozofije bitka u pripravi na teološki studij i svećeništvo". Filozofima je upravljen poziv da steknu hrabrosti traženja istine, ne prezirući Božju riječ, što pak posebno vrijedi za vjernike - filozofe. Napokon, Papa upućuje svoj poziv i znanstvenicima da osim k znanju teže i mudrosti, etičkim vrijednostima i dostojanstvu ljudske osobe.

Neposredno prije preporuke Mariji, koja je "Sedes Sapientiae", Papa zaključuje: "Tražim da svi pogledaju u dubinu čovjeka kojega je Krist spasio u otajstvu svoje ljubavi, i na njegovo ustrajno traženje istine i smisla. Razni filozofski sustavi, varajući ga, uvjerali su ga da kao svoj apsolutni gospodar može posve samostalno odlučivati o vlastitoj sudbini i budućnosti, oslanjajući se na sebe i vlastite snage. Veličina čovjeka nije u tome. Odlučujući za njegovo ostvarenje bit će samo izbor da se prikloni istini, gradeći vlastito boravište u sjeni mudrosti i boraveći u njoj. Samo u ovom obzorju istine shvatit će puninu svoje slobode i prepoznati poziv na ljubav i poznavanje Boga kao najviše ostvarenje samog sebe" (br. 107).

Što reći na kraju? Enciklika *Fides et ratio* u svakom je slučaju izraz hrabrosti, kako u pouzdanju u čovjekovu narav i "sposobnost zdravog razuma da dođe do spoznaje istine", tako i u navještaju istine vjere, istine koja oslobađa i spašava, izraz hrabrosti u nastojanju od kojega su mnogi kršćanski mislioci odavno odustali.

"Dajte mi čvrstu točku i pokrenut ću svijet", reče mudri Arhimed. Razum, odnosno filozofija je, čini se, izgubila upravo tu čvrstu točku, oslonac, i nije sposobna ništa više pomaknuti jer nije sposobna dati pozitivni odgovor na pitanje o smislu i istini, o čovjeku, svijetu i samome Bogu. Svjestan toga, sveti Otac Ivan Pavao II. u enciklici *Fides et ratio* ne predlaže ništa drugo doli "čvrstu točku objavljene istine", uvjeren da bi se filozofija, ako taj prijedlog prihvati, mogla nanovo osoviti na noge i odgovoriti vlastitoj zadaći - služenju istini! Kao vjernici (a još više kao teolozi) ne možemo drugo doli ovu ponudu objeručke podržati, svim srcem potpisati i koliko možemo pridonijeti njezinu ostvarenju.

Ante Mateljan